

ВІЗУАЛЬНІ МИСТЕЦТВА

УДК 75.03+7.07-05(477.87)

Віктор Штець

ЖАНРОВИЙ ДІАПАЗОН ЖИВОПИСНОГО ДОРОБКУ ЗОЛТАНА ШОЛТЕСА

У статті розглянуто мистецький доробок З. Шолтеса у контексті розвитку таких жанрів живопису Закарпаття, як портрет, натюрморт, сакральна тематика, побутовий жанр. Проведено порівняльний аналіз між роботами З. Шолтеса та його сучасників. Здійснено мистецтвознавчий аналіз збережених творів митця у вказаних жанрах, проаналізовано особливості його творчого методу та художньої мови.

Ключові слова: *Закарпатська школа живопису, жанр, сакральне мистецтво, портрет, натюрморт, побутовий жанр, композиція, художня мова, творчий метод.*

Віктор Штець

ЖАНРОВЫЙ ДИАПАЗОН ЖИВОПИСНОГО НАСЛЕДИЯ ЗОЛТАНА ШОЛТЕСА

В статье рассмотрено художественное наследие З. Шолтеса в контексте развития таких жанров живописи Закарпаття, как портрет, натюрморт, сакральная тема, бытовой жанр. Проведено сравнительный анализ между работами З. Шолтеса и его современников. Осуществлено искусствоведческий анализ сохраненных произведений художника в указанных жанрах, проанализировано особенности его творческого метода и художественного языка.

Ключевые слова: *Закарпатская школа живописи, жанр, сакральное искусство, портрет, натюрморт, бытовой жанр, композиция, художественный язык, творческий метод.*

Victor Shtec

ZOLTAN SHOLTES PAINTING HERITAGE. RANGE OF GENRES

Contemporary Ukrainian art criticism shows the increased attention to the problems, processes and names representing the Transcarpathian school of painting. However, despite the considerable number of publications devoted to this regional school, many issues still remain unanswered and need to be solving, including little-known aspects of creativity of Z. Sholtes. Zoltan Sholtes (1909–1990) – is one of the most famous representative of Ukrainian fine art of the XX-th century, but his name is not sufficiently studied in scientific works yet. Priority genre in the works of Z. Sholtes was the landscape. And these paintings were the main subject of scientific interest in most existing publications about artist. The main problem now is to develop the holistic vision of Z.

Sholtes's creative personality. A whole range of genres, including portraits, religious subjects, urban landscape and genre art should be involved in the analysis. Most of these works represents an early period of artist's creativity.

Unfortunately, the works on sacred subjects not preserved. We know that the style and language of these works of art was influenced by Y. Bokshay. A few still lifes prove difficult art style and language searching. Especially successful is the work in portrait genre. "Marijka from the Uzhok", "Old man with a pipe" are recognized as an artistic phenomenon of great magnitude that can be put on a par with the highest achievements of Carpathian portrait of the time.

The landscape was the main activity of Z. Sholtes. In the same time, scenes from the life of highlanders often appear in the artist's landscapes. These paintings, such as "Village near the river", "At the mountain lake" are perceived as genre art. In some of them the artist refuses landscape and focuses on the images and story ("Uzhhorod. Mill").

Involvement in scientific use and analysis of all these works of art will complement the existing vision of creativity Z. Sholtes as landscape painter, and help to clarify the characteristics of his work in the early period of creativity.

Key words: *Transcarpathian school of painting, the genre, the sacred art, portrait, still life, composition, artistic language, creative method.*

Аналіз сучасного стану українського мистецтвознавства дозволяє зауважити посилену увагу дослідників до явищ, процесів та імен, що представляють Закарпатську школу живопису. Водночас, незважаючи на чималу кількість публікацій, присвячених цій регіональній школі, багато питань залишаються без відповіді та потребують розв'язання. Серед них – маловідомі аспекти творчості видатного художника З. Шолтеса. Пріоритетним жанром у творчості З. Шолтеса був пейзаж. І саме цей масив живописних робіт, відповідно, був предметом наукового зацікавлення у більшості наявних публікацій, що досліджують мистецький спадок художника. Водночас, для повноти розкриття творчої постави З. Шолтеса необхідно залучити до аналізу увесь діапазон жанрів, у яких працював митець протягом свого життя: портрет, натюрморт, релігійний сюжет, міський пейзаж, побутовий жанр. Частина таких робіт репрезентує період становлення мистецької концепції художника, і їх є не так багато. Введення у науковий обіг та мистецтвознавчий аналіз цих творів розширить усталене бачення творчості З. Шолтеса як художника-пейзажиста, а також допоможе уточнити характерні особливості його робіт у ранній період творчості.

Творчості З. Шолтеса присвячено не так багато окремих досліджень. Найчастіше, його ім'я фігурує у загальних мистецтвознавчих розвідках, пов'язаних із розвитком образотворчого мистецтва Закарпаття ХХ ст. У такому контексті творчість художника стала предметом інтересу дослідників Г. Островського, В. Павлова, І. Чуліпи, Л. Біксей, І. Небесника. Водночас, у каталогах, виданих до персональних виставок художника, були подані оглядові вступні статті Ю. Сташка (1971), А. Шпакова (1973), Л. Філіпа (2003), які, втім, не дають повної картини творчості митця, апелюючи більше до його біографічних даних та діяльності у галузі пейзажу [9; 3; 8]. Разом з тим, доробок художника в інших мистецьких жанрах (портрет, натюрморт, релігійна тематика) залишається малознаним та недослідженим.

Мета статті – виявити усі жанрові відгалуження, у яких працював З. Шолтес, розкрити ідейно-образні пріоритети його творчості, здійснити мистецтвознавчий аналіз його творів.

Одними з перших живописних робіт З. Шолтеса, які дозволили йому проявити свій талант, були твори на сакральну тематику. Це є логічним не лише з огляду навчання художника у духовній семінарії, але й з глибшої позиції мистецьких першооснов та традицій у образотворчій культурі Закарпаття, закладених у попередні століття. Народне мистецтво XVI–XIX ст., а також творчість майстрів-іконописців XVII ст., зокрема Стефана Теремельського, Іллі Бродлаковича, Івана Вишенського, Івана Щирецького, суттєво вплинули на збагачення образотворчої культури Закарпаття та формування місцевих живописних традицій [4, с. 46]. Характерним є те, що сакральна тематика не втрачала своєї актуальності і на початку ХХ ст., залишаючись духовною основою, джерелом натхнення та тематично-образним навігатором для більшості закарпатських художників – сучасників З. Шолтеса. Важливим фактором була

творчість вчителя З. Шолтеса – Йосипа Бокшая, у якого сакральна тематика виявилась вагомою частиною творчого спадку. Його ранні роботи, зокрема композиції “Новозавітна Трійця” та “Христос серед народу”, датуються початком 1920-х рр. А вже у 1927 р. митець починає масштабну роботу над монументальними розписами Єпископської каплиці (Ужгород); з 1929 р. – над розписами церкви с. Руська Нова (Словаччина); 1938–1939 рр. – над плафонами Ужгородського кафедрального собору. Працював Й. Бокшай і над іконостасами (церкви с. Сторожниця, с. Доробратово, м. Михайлівці (Словаччина) тощо) [7, с. 84]. Бокшай знаходить ряд нових засобів та прийомів у сакральному мистецтві краю, зокрема синтезує надбання місцевої образотворчої культури з візантійськими традиціями. З. Шолтес був учнем Й. Бокшая та близьким другом протягом усього життя. Відомо, що під час навчання у семінарії він часто допомагав учителю в роботі, а їх творчий контакт був досить тісним. Така співпраця та спілкування суттєво впливали на формування творчого світогляду З. Шолтеса. Не виключено, що вчитель залучав молодого семінариста і до роботи на теми біблійних сюжетів. На жаль, твори на сакральну тематику, виконані З. Шолтесом, не збереглися, однак зафіксоване на чорно-білій світлинці полотно “Христос на Голгофі”, зроблене у майстерні художника у 1937 р., дає уявлення про потенціал художника у цій жанровій сфері та дозволяє провести паралелі з подібними роботами Й. Бокшая. Спільні риси виявляються у реалістичному трактуванні багатофігурної композиції та доведенні до мінімуму різниці між внутрішнім змістом біблійного сюжету та жанрової картини. Твори на сакральну тематику були серед робіт, представлених молодим художником на першій власній персональній виставці, відкритій у залах Ужгородського замку, де на той час знаходилася семінарія, у 1932 р. Цю виставку урочисто відкрив єпископ Теодор Ромжа, і вона, за твердженням історика Л. Філіпа, мала чималий успіх у місті [8]. Її відкриття супроводжувалось публікаціями та рецензіями у місцевій пресі, де огляду події було відведено цілі шпальти (наприклад, у газеті “Неделя”) [2].

Ще однією сферою діяльності З. Шолтеса у ранній період творчості став портрет. Як жанр портрет розвивався на Закарпатті у контексті кількох суттєвих чинників впливу. Перший чинник – синтез народних традицій та європейських тенденцій, виявлений у місцевій іконографічній культурі та художньо-образних засадах сакрального живопису. Інший суттєвий чинник був зумовлений зовнішнім впливом та виявлений через актуальний у XVIII–XIX ст. серед заможних родин парадний портрет. Художньо-стилістичні принципи парадного портрета базувались на західноєвропейських традиціях реалістичного мистецтва та розвивались, у першу чергу, у фарватері угорського живопису. Традиції академічного парадного портрета XIX ст. Ф. Гевардле, Я. Загораї на початку XX ст. залишались актуальними у творчості Ю. Вірага, С. Берегі, К. Ізаї. Водночас, з 20–30-х рр. XX ст. вектор розвитку портретного жанру на Закарпатті увійшов у нове річище, за рахунок постановки нових завдань, пошуку етнічного образу та національної регіональної індивідуальності. Ці зрушення у галузі портрета стали органічними у загальному контексті становлення та утвердження Закарпатської школи живопису та, за словами Й. Бокшая, необхідними, “... бо в кінці XIX – на початку XX ст. в мистецтві багатьох країн відбувався процес творення і зміцнення своїх національних художніх шкіл, що протиставляли себе салонному офіційному мистецтву” [1, с. 3]. Діяльність Й. Бокшая та А. Ерделі наочно демонструвала новий підхід та мала суттєвий вплив на формування ідейно-образних пріоритетів у живописі З. Шолтеса. А. Ерделі працював у різних напрямках портретного жанру – це парадний світський портрет, психологічний портрет, портрет із наближенням до жанрової картини, етнографічний портрет селян у національних костюмах, символічний портрет. Експресивна манера письма та пріоритетне значення загальної композиції були питомими ознаками його портретної творчості. У кожній композиції портрета художник шукав особливий характер, а експресія мови та формалістичний пошук не суперечили “здоровому відчуттю реальності”, типовому для закарпатської школи [6, с. 90]. Портретна творчість Й. Бокшая позначена пошуком етнонаціональної ідентичності. Працюючи над парадним та сакральним портретом, а також автопортретами, майстер у першу чергу керується пошуком внутрішнього змісту картини, не вдаючись у складні формальні пошуки, апелює до засобів реалістичного психологічного портрета.

Творча когорта митців (З. Шолтес, А. Коцка, Е. Контратович та інші), вихована Й. Бокшасм та А. Ерделі, звертається до портретного жанру у різних ідейно-творчих конфігураціях. З. Шолтес апелював до етнічного психологічного портрета. Його роботи у цьому жанрі демонструють органічність авторського світогляду, оскільки джерелом натхнення, як і в пейзажі, залишалась місцева регіональна тематика. З. Шолтес відтворює образи своїх земляків, а етнічну ідентичність шукає в індивідуальному характері портретованих. Основними моделями для художника служили прості люди – односельці чи парафіяни. Серед збережених портретів – “Старий” (1931), “Марійка з с. Ужок” (1932), “Портрет селянина з люлькою” (1941). Показовим є те, що художник не ускладнює композиційне тло полотна зайвими деталями, шукаючи можливості сказати про натуру більше. Вся увага зосереджена на моделі. Вираз обличчя, ракурс, загальний настрій, колористика, технічні прийоми трактування – ось на чому зосереджується З. Шолтес. “Портрет селянина з люлькою” мистецтвознавець Г. Островський назвав “... явищем великого художнього масштабу, яке можна поставити в одному ряду з найвищими досягненнями закарпатського портрета того часу” [6, с. 76]. Імпресіоністична манера письма, розмашисте трактування та контрастні кольорові комбінації ніби “ліплять” натуру. У портреті показовим є досконале володіння технічними засобами, впевненість та переконливість у світлотіньовому та кольоровому вирішенні, виразна пластика форми, чіткість пропорцій, будови, об’єму. Водночас, всі ці технічні деталі стають помітними лише при ретельному огляді портрета, оскільки увагу глядача зосереджено виключно на характері, образі та емоційному стані портретованого. Експресивна мова за силою вислову та формальними ознаками нагадує твори А. Ерделі. Майже в ахроматичній гамі вирішений портрет “Марійка з с. Ужок”. Аскетизм засобів дозволяє максимально сконцентрувати увагу на психологічному стані моделі, а легкий рум’янець та яскрава кольорова хустина на шії лише підкреслюють майстерну гру лінії і тону при моделюванні обличчя молодої карпатки. Загалом, З. Шолтес впевнено заявив про себе у жанрі портрета та, без сумніву, зробив суттєвий внесок у скарбницю закарпатського портретного мистецтва.

Натюрморт як жанр розвивався на Закарпатті найменш активно, водночас більшість митців, у тому числі А. Ерделі, Й. Бокшай, Ф. Манайло та ін., спорадично зверталися до цього жанру, використовуючи власні ідейно-творчі принципи. Роботи З. Шолтеса середини 1930-х рр. “Натюрморт з абрикосами і вишнями” (1936), “Натюрморт зі скрипкою” (1935) виконані у реалістичній класичній манері, демонструють деяку кольорову стриманість з домінантою коричневого кольору, що перегукується з академічною манерою ранніх натюрмортів А. Ерделі та Й. Бокшай. Водночас, повертаючись до натюрморту, протягом 60–70-х рр. художник змінює та висвітлює палітру, розв’язуючи складні колористичні завдання, а пріоритетними для художника залишаються живописні, а не формальні проблеми. Композиція зосереджена на центральній групі предметів – зазвичай це квіти, фрукти, улюблена закарпатцями склянка води. Розмашиста смілива пластична мова наповнених світлом та мінливими кольоровими співвідношеннями робіт “Натюрморт з квітами та фруктами” (1968), “Натюрморт з ірисами та тюльпанами” (1970-ті) засвідчують суттєвий пленерний досвід художника.

Побутовий жанр на Закарпатті у перших десятиліттях ХХ ст. розвивається у різних художньо-стилістичних конфігураціях та з’являється у колі творчих інтересів майже усіх майстрів. Цей жанр передавав не так реалії життя закарпатців, як індивідуальні враження митців від світу Верховини й верховинців, їхнього повсякденного побуту, закоріненості у традицію. Звернення художниками до джерел народної творчості, висвітлення побуту та обрядово-релігійних традицій краю було не просто зовнішньодекоративним ефектом, а основою етномислення закарпатських митців. Водночас, до жанрової картини у чистому вигляді художники практично не зверталися, а в роботах важко визначити чіткі кордони жанру. Наприклад, багатофігурні композиції А. Ерделі межують з портретним жанром; роботи Й. Бокшай на біблійні сюжети, нівелюючи усталені уявлення про сакральний живопис, за рівнем розкриття сюжету, за способами зображення наближаються до принципів жанрової картини; у творах А. Коцки сюжет картини поступається місцем експресії національного колориту та враженню від неповторності кожного образу. Такий же ефект можна спостерігати у роботах Й. Бокшай, творчий метод якого розвивався у річищі етноромантизму. Твори З. Шолтеса також не вписуються у традиційні межі жанрової картини, проте змістовий

контекст деяких з них дозволяє відокремити їх від пейзажного жанру. Такими є, наприклад, “Село біля річки” (1946), “На гірському озері” (1954). У цих творах художник традиційно зосереджений на відтворенні карпатського краєвиду, пошуку гри світла та кольорових співвідношень, однак людські постаті, що ніби випадково потрапляють у “кадр”, стають домінуючими образами в композиції. Щоденна робота простих верховинців оживлює та наповнює голосом, звуком та рухом пейзаж, розширюючи його сприйняття у новому змістовому ключі. Показово, що у більшості пейзажів митця є натяки на присутність людини – це сільські оселі, сховані за лісом; серпанок диму, що розчиняється на фоні гір; звивиста стежка, що веде до села. Водночас, твори “На прядки” (1934), “Старий млин” (1946), “Вивіз сіна з полонини” (1947) є типовими жанровими картинами, де художник дуже влучно акцентує увагу саме на людських образах. Художник не подає фігури крупним планом, а портретні риси, індивідуально-психологічна характеристика персонажів чи подробиці робочого процесу не мають такого суттєвого значення, як загальний романтично-піднесений емоційний план. Композиція, кольорові акценти, динаміка форм увиразнюють відповідний художньому задуму образ та певний настрій: заклопотаність та поспіх (“На прядки”), втому та радість від перепочинку (“Старий млин”), напругу та важку працю (“Вивіз сіна з полонини”).

За результатами дослідження можемо зробити висновок, що живописний доробок З. Шолтеса не обмежується виключно пейзажем. Різноманітний масив робіт, зокрема портрети, натюрморти, побутові картини, дозволяють трактувати творчість митця значно ширше, ніж творчість видатного пейзажиста, а роботи такої художньої сили, як “Портрет селянина з люлькою” та ін., утворюють З. Шолтеса як одного з провідних художників України ХХ ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бокшай Й. Предисловие / Й. Бокшай // Изобразительное искусство Закарпатья. – М. : Сов. художник, 1973. – С. 3–4.
2. Виставка образів о. З. Шолтеса // Неделя. – 1932. – Ч. 1–2.
3. Золтан Шолтес [Образотворчий матеріал] : [альбом] / [вступ. ст. А. Шпакова]. – К. : Мистецтво, 1973. – 36 с. : іл.
4. Луценко І. Релігійне малярство як ідейно-творча основа живопису Закарпаття першої половини ХХ ст. / І. Луценко // Вісник ХДАДМ. – Харків : ХДАДМ, 2012. – № 10. – С. 45–48.
5. Небесник І. Творчість видатних художників Закарпаття / І. І. Небесник. – Ужгород : В-во В. Падяка, 2005. – 76 с.
6. Островський Г. Образотворче мистецтво Закарпаття / Г. С. Островський. – К. : Мистецтво, 1974. – 200 с.
7. Приймич М. Іконостас у селі Добробратово як одна з пам’яток сакрального мистецтва Йосипа Бокшая / М. Приймич // Науковий вісник Закарпатського художнього інституту. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції “Ерделівські читання” : Ужгород, 10–12 травня 2010 р. – Ужгород : Гражда, 2010. – С. 83–89.
8. Філіп Л. Меморіальна кімната заслуженого художника України З. І. Шолтеса в Закарпатському обласному краєзнавчому музеї / Л. Філіп. – Ужгород : [б. в.], 2003. – 12 с. : іл.
9. Ювілейна ретроспективна виставка творів Золтана Шолтеса, присвячена 60-річчю від дня народження художника [Образотворчий матеріал] : [каталог] / [передм. Ю. Сташка]. – Ужгород, 1971. – 22 с.

REFERENCES

1. Bokshaj, I. (1973), *Predysloviye* [Foreword], *Izobrazitelnoye iskusstvo Zakarpat'ya* [Fine art of Transcarpathia], Moscow, Sov. Hudozhnik. (in Russian).
2. *Vystavka obrazov o. Z. Sholtesa* [The exhibition of paintings of Z. Sholtes], (1932), *Niedelia* [The week], no. 1–2. (in Russian).
3. Zoltan Sholtes, (1973), *Al'bom* [Zoltan Sholtes. Album], Kyiv, Mystectvo. (in Ukrainian).
4. Lutsenko, I. (2012), *Relihiine maliarstvo yak ideino-tvorcha osnova zhyvopysu Zakarpattia pershoi polovyny XX st.* [Religious painting as the ideological basis of Transcarpathian painting of the first half of twentieth century], *Visnyk HDADM*, Harkiv. (in Ukrainian).

5. Nebesnyk, I. (2005), *Tvorchist vydatnyh hudozhnykiv Zakarpattia* [The Art of Transcarpathians prominent artists], Uzhhorod, Vydavnytstvo V. Padiaka. (in Ukrainian).
6. Ostrovskiy, G. (1974), *Obrazotvorche mystetstvo Zakarpattia* [Fine art of Transcarpathia], Kyiv, Mystetstvo. (in Ukrainian).
7. Pryimych, M. (2010), *Ikonostas v seli Dobrobratovo yak odna z pamyatok sakralnoho mystetstva Yosypa Bokshaia* [The iconostasis in the village Dorobratovo as one of the monuments of sacred art of Joseph Bokshay], *Naukovyi visnyk Zakarpatskoho hudozhnioho instytutu. Materialy naukovo-praktychnoi konferentsii "Erdelivski chytannia"* [Scientific Bulletin Transcarpathian Art Institute. International scientific-practical conference "Erdeli's reading"], Uzhhorod, Grazhda, pp. 83–89. (in Ukrainian).
8. Filip, L. (2003), *Memorialna kimnata zasluhenoho hudozhnyka Ukrainy Z. I. Sholtesa v zakarpatskomu oblasnomu krayeznavchomu muzei* [Memorial room of Honored Artist of Ukraine Z. I. Sholtes in the Transcarpathian regional museum], Uzhhorod. (in Ukrainian).
9. *Yuvileina retrospektyvna vystavka tvoriv Zoltana Sholtesa, prysviachena 60-richchuu vid dnia narodzhennia hudozhnyka: Katalog* [Anniversary retrospective exhibition of works by Zoltán Sholtes dedicated to 60 anniversary of the artist: Catalogue], (1971), Uzhgorod. (in Ukrainian).

УДК 502.1:004.77[004.932]+7.031/7.032

Оксана Куліш

АРХЕТИПИ ВЕБ-ЗОБРАЖЕНЬ В АСПЕКТІ ВЗАЄМОДІЇ СУСПІЛЬСТВА І ПРИРОДИ

У статті досліджено у просторі Інтернету зображення архетипів, які відносяться до сфери соціуму і природи. Комунікативну взаємодію глобальної світової мережі та інформаційного суспільства розглянуто крізь нову грань пошуку – ретроспекцію у первісну культуру. Охарактеризовано те, наскільки змінилася актуальність архетипів у хронологічній дихомії первісної культури і постіндустріальної.

Ключові слова: архетип, Інтернет, веб-зображення, суспільство, природа, первісна культура.

Оксана Куліш

АРХЕТИПЫ ВЕБ-ИЗОБРАЖЕНИЙ В АСПЕКТЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ОБЩЕСТВА И ПРИРОДЫ

В статье исследовано в пространстве Интернета изображения архетипов, которые относятся к сфере социума и природы. Коммуникативное взаимодействие глобальной мировой сети и информационного общества рассмотрено сквозь новую грань поиска – ретроспекцию в первобытную культуру. Охарактеризовано то, насколько изменилась актуальность архетипов в хронологической дихомии первобытной культуры и постиндустриальной.

Ключевые слова: архетип, Интернет, веб-изображения, общество, природа, первобытная культура.

Oksana Kulish

ARCHETYPES OF WEB-IMAGES IN THE ASPECT OF INTERACTION BETWEEN SOCIETY AND NATURE

In the article was made study in the scope of Internet images of archetypes, that belong to the sphere of society and nature. Communicative interaction the global network and information society